

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ω Β Β Ε Σ Ι Ο Σ (HOBBS)

1. Βίος καὶ συγγραφή.—'Ο Θωμάς 'Ωββέσιος (Thomas Hobbes)¹, υἱὸς ἱερέως, ἐγεννήθη τῷ 1588, ἐν Malmesbury τῆς κομητείας Writs, καὶ ἐσπούδασε νεαρὸς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς 'Οξωνίας· ἐνθα ἠσχολήθη μάλιστα περὶ τὴν φιλολογίαν, τὴν μαθηματικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Γενόμενος παιδαγωγὸς εὐπατρίδου νέου περιηγήθη μετ' αὐτοῦ τὴν 'Ιταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ὅπου διέτριψε πολλὰ ἔτη καὶ ἐγνώρισεν ἄλλους τε πολλοὺς λογίους καὶ τὸν Γασσένδην. Ἐπανῆλθε δ' εἰς 'Αγγλίαν τῷ 1636 καὶ ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἀνωμαλίαις ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως κατὰ τῶν δημοκρατικῶν. Ἄλλ' ἡ θύελλα τῆς ἐπαναστάσεως ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ εἰς Παρισίους, ἐνθα παρέμεινεν ἕνδεκα ἔτη (1640 - 1651). Ἐνταῦθα διῆγεν ἐν φιλικῇ ἀναστροφῇ μετὰ λογίων ἀνδρῶν καὶ ἐγνώρισε τὸν Καρτέσιον καὶ τὸν τούτου φίλον Μερσέννον²· ἐγένετο ἐπὶ τινὰ χρόνον διδάσκαλος τοῦ φυγαδευθέντος πρίγκιπος καὶ μετέπειτα βασιλέως Καρόλου τοῦ δευτέρου καὶ συνέγραψε τότε πολλὰ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἔργων. Τῷ 1651 ἀπολέσας πρὸς καιρὸν τὴν ὑψηλὴν εὐνοίαν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἐκεῖ ἔζησεν, ἀπερίσπαστος, μελετῶν καὶ συγγράφων μέχρι τοῦ θανάτου, ἐπιγενομένου ἐν βαθεῖ γήρατι. (Ἐτελεύτησε τῷ 1679 ἐν ἡλικίᾳ 91 ἐτῶν)³.

1. Πρόφερε Χόμπς.

2. Ὁ Mersenne, μοναχὸς λογιώτατος, ὑπέβαλεν εἰς τὸν 'Ωββέσιον, ὡς καὶ εἰς τὸν Γασσένδην καὶ ἄλλους φιλοσόφους, πρὸς κρίσιν τὰ μελετήματα τοῦ Καρτεσίου, οὕτω δ' ἐπήγειρε τὰς σπουδαίας φιλοσοφικὰς συζητήσεις τοῦ 17ου αἰῶνος.

3. Κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου ἔτη περιῆλθεν εἰς ἐπιστημονικὰς ἐριδας πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Bramhall, περὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, καὶ πρὸς τὸν μαθηματικὸν Wallis.

Εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἔργα ἀνήκουσι τὰ ἐπὶ σαφηνεῖα διακρι-
νόμενα καὶ ἄξια ἀναγνώσεως « Στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πο-
λιτικοῦ δικαίου »¹, ἅτινα τῷ 1640 συντελεσθέντα, περιεφέροντο
ἐν ἀντιγράφοις εἰς στενὸν κύκλον, ὕστερον δέ, μετὰ δέκα ἔτη, ἐξε-
τυπώθησαν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ συγγραφέως, ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν αὐ-
τοῦ, διακεκριμένα εἰς δύο μέρη ἐπιγραφόμενα « Ἡ ἀνθρωπίνη
φύσις » (Human nature) καὶ « Περὶ τοῦ πολιτικοῦ σώματος »
(De corpore politico)². Τοῦ ἔργου τούτου ἐπεξεργασία καὶ συμ-
πλήρωσις εἶναι τὸ « Περὶ τοῦ πολίτου » (De cive) σύγγραμμα,
ὅπερ τῷ 1642 ἐξεδόθη ἀνωνύμως, τῷ δὲ 1647 μετ' ὀνόματος ἐν
μείζονι ἐκδόσει³.

Ἐπηκολούθησεν ἕτερον, ὡσαύτως πολιτικόν, ἔργον ἐπιγρα-
φόμενον « Λεβιάθαν »⁴. Τῷ 1655 ἐξεδόθη τὸ « Περὶ σώματος » ὡς
πρῶτον μέρος τῶν Στοιχείων τῆς φιλοσοφίας⁵, μετὰ τρία δ' ἔτη
τὸ « Περὶ ἀνθρώπου », ὡς δεύτερον μέρος αὐτῶν⁶.

Αἱ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀμφιλογίαι ἀπετέλεσαν τὸ

---

1. The Elements of Law natural and politic.

2. Ταῦτα ἐπανεξέδωκεν ὁ T. Monnies, ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιγραφὴν
(Elements of law), τῷ 1888.

3. Τοῦτο ἀπετέλεσε τὸ τρίτον μέρος τῶν Στοιχείων τῆς φιλοσοφίας
Elementorum philosophiae sectio tertia de cive. Μετεφράσθη εἰς τὴν
γαλλικὴν τῷ 1649 καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1673.

4. Leviathan or the matter, form and power of a commwealth,
ecclesiastical and civil, 1651. Μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν τῷ 1652, εἰς
τὴν λατινικὴν τῷ 1668, εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1794-95.

5. Elementorum philosophiae sectio prima, De corpore,
1655: ἀγγλικὴ μετάφρασις τῷ 1658.

6. Elementorum philosophiae sectio secunda de homine τῷ
1658. Τὸ μὲν πρῶτον αὐτῶν περιλαμβάνει πλὴν ἄλλων τὴν Λογικὴν καὶ τὴν
θεωρίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν, τὸ δὲ δεύτερον ἄλλα τε καὶ τὴν θεωρίαν τῶν
φυσικῶν φαινομένων.

Ἐκλεκτὰ μέρη τούτων μεταφρασθέντα εἰς τὴν γερμανικὴν παρέχουσι τὰ
« Στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας » εἰς δύο μέρη 1) Lehre v. Körper, 1915 καὶ 2)
Lehre von Menschen und Lehre von Bürger, τῷ 1918.

υποκείμενον ἰδίας πραγματείας ἐπιγραφομένης «Ἐρευναὶ περὶ ἐλευθερίας, ἀνάγκης καὶ τύχης»¹.

Πλὴν τῶν φιλοσοφικῶν συνέγραψεν ὁ Ὠββέσιος καὶ ἄλλα ἔργα. Μετέφρασε δηλαδὴ τὸν Θουκυδίδην καὶ ὕστερον, ἐν ἡλικίᾳ 88 ἐτῶν, τὸν Ὅμηρον. Πρὸς δὲ συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐμφυλίων πολέμων τῆς Ἀγγλίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λεγομένου Μακροῦ Κοινοβουλίου (1640-1660), ἣν ἱστορίαν ἐπέγραψε Behemoth (μέγα θηρίον)².

2. Αἱ πρῶται ἀρχαί. Φυσικὴ ὑλισμὸς.—Ἡ φιλοσοφία ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Ὠββέσιου ὡς γνῶσις τῶν ἀποτελεσμάτων (φαινομένων) ἐκ τῶν αἰτίων καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς γνῶσις τῶν αἰτίων ἐκ τῶν παρατηρηθέντων ἀποτελεσμάτων διὰ μέσου ὀρθῶν συλλογισμῶν. Ἡ φιλοσοφία δηλαδὴ ἀποκλείουσα τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως ὑποκείμενα τῆς θεολογίας, περιορίζεται εἰς τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχομένην ἐμπειρίαν³, ἣς ἡ γνῶσις ἔχει, καθὰ ἤδη ἔδειξεν ὁ Βάκκων, σκοπὸν πρακτικόν, τὸ νὰ κατακυριεύσῃ τῆς φύσεως καὶ προβιάσῃ τὸν πολιτισμόν⁴. Ἄλλ' ἵνα δεσπόσωμεν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς φύσεως, ὀφείλομεν νὰ μάθωμεν τὰ ἐξ ὧν ἐκεῖνα προῆλθον αἷτια· πρέπει τὰ εἰς τὴν αἰ-

---

1. Quaestiones de libertate, necessitate et casu, 1650· ἀγγλιστὶ τῷ 1656.

2. Ἄπαντα τὰ λατινιστὶ γεγραμμένα ἔργα ἐξέδωκεν αὐτὸς ὁ Ὠββέσιος τῷ 1668. Ἀγγλικὴ ἔκδοσις τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἐγένετο τῷ 1750. Τελεία ἔκδοσις ἀπάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Moleworth γενομένη, εἰς 16 τόμους, τῷ 1839-1845.

3. De corpore, 1,8. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται περὶ τὰ σώματα. Καὶ ἐπειδὴ τὰ σώματα εἶναι τριττὰ (φυσικά, ἄνθρωποι, πολιτεῖαι), ἡ φιλοσοφία διακρίνεται εἰς τρία μέρη, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν πολιτικὴν.

Ὡς εἰσαγωγὴ χρησιμεύει ἡ πρώτη φιλοσοφία (philosophia prima), ἣτις σὺν τῇ μαθηματικῇ ἐρευνᾷ τὰς γενικὰς ἐννοίας, οἷαι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, τὸ σῶμα καὶ τὸ συμβεβηκός, τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια κ.τ.τ.

4. Logica 1,2.6.8.

σθησιν δεδομένα, ὡς τινα μηχανήν, νὰ ἀναλύσωμεν εἰς τὰ μέρη ἕκαστα, νὰ διακριβώσωμεν αὐτὰ καὶ ἀπὸ τούτων, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἢ ἀναλυτικῆς μεθόδου, νὰ ἀνέλθωμεν κατὰ μικρόν, ἀπὸ τῶν γνωστῶν δηλονότι αἰτιατῶν εἰς τὰ ἄγνωστα αἰτια¹, ἀπὸ τῶν συνθέτων τῆς ἐμπειρίας πραγμάτων εἰς τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν, εἰς τὰς πρώτας καὶ θεμελιώδεις ἐννοίας, ὧν τὸ κῦρος δὲν ἀποδεικνύεται ἀλλὰ μόνον ὀρίζεται². Ἐπειτα δὲ πρέπει ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν νὰ κατέλθωμεν, διὰ τῆς ἀποδεικτικῆς ἢ συνθετικῆς μεθόδου, εἰς τὰ διὰ πειράματος ἐπικυρούμενα ἀποτελέσματα, ἵνα οὕτως ἐρμηνεύσωμεν αὐτὰ ἐκ τῶν ἤδη εὑρεθεισῶν βάσεων τῆς ἐμπειρίας³.

Τοιαῦται ἀρχαὶ εἶναι τέσσαρες, τουτέστι μαθηματικὰ μεγέθη, αἰτιότης, ὕλη καὶ κίνησις: ἄς πάσας συνάπτει τὸ ἀξίωμα, καθ' ὃ πᾶσα μεταβολὴ εἶναι αἰτιωδῶς καθωρισμένη κίνησις ποσοτικῆς ὕλης. Ὡς γενικὴ δὲ ἀρχὴ τίθεται ἡ πρότασις καθ' ἣν μία μόνη ὑπάρχει αἰτία τῶν ὑπὸ τῶν φαινομένων παρεχομένων δυνάμεων, ἡ κίνησις⁴ καὶ πᾶσα μεταβολὴ εἶναι κίνησις. Πάντα εἶναι κίνησις καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάντα σωματικά· ὅ,τι πράγματι συμβαίνει, γίνεται κατ' ἀνάγκην καὶ ὑπάρχει ἐν κινήσει.

Οὐσία καὶ σῶμα. Ἡ ἐννοια τῆς οὐσίας καὶ ἡ τοῦ σώματος συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό· ὅ,τι ἄρα δὲν εἶναι σῶμα, δὲν εἶναι οὐσία, δὲν ὑπάρχει ὅλως· ὅ,τι δὲ ὑπάρχει (ὅ,τι εἶναι οὐσία) εἶναι σωματικόν⁵. Τοιοῦτον εἶναι καὶ ἡ στιγμή καὶ ἡ γραμμὴ καὶ

1. Ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος χωρεῖ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν εὑρεσιν τῶν ἀρχῶν (*a sensibus ad inventionem principiorum*).

2. Αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν γνωσταὶ (*per se nota*)· εἰ δὲ μή, δὲν θὰ ἦσαν ἀρχαί. Ἐχομεν δηλαδὴ τούτων συνείδησιν ἀμέσως δι' ἐνοράσεως.

3. Ἀποδέχεται δηλαδὴ ὁ Ὀββέσιος τὰς μεθοδικὰς ἀρχὰς τοῦ Γαλιλαίου καὶ ἐφαρμόζει παραλλήλως τὴν ἀναλυτικὴν καὶ τὴν συνθετικὴν μέθοδον.

4. Ἡ ἀπόφανσις αὕτη οὐδεμιᾶς, λέγει, χρήζει ἀποδείξεως ἀλλ' ἀναγνωρίζεται ὑπὸ παντός, ὅστις διανοεῖται ἀπροκαταλήπτως. Εἰς δὲ τὴν πρότασιν ὅτι πᾶσα μεταβολὴ εἶναι κίνησις, ἀκολουθοῦσιν ἄλλαι, ἄνευ ἀκριβεστέρας διασαφήσεως, ἀρχαί, οἷα ἡ τῆς αἰτίας, τῆς ἀδρανείας, τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης.

5. Σώματα μόνον ὑπάρχουσιν, ἀδιόριστος δὲ καὶ καθολικὴ ὕλη εἶναι

ἢ ἐπιφάνεια, ἥτις ὡς τὸ πέρασ τοῦ σώματος ἀδύνατον νὰ εἶναι ἀσώματος¹. Οὐχ ἤττον δὲ σωματικὰ εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ὁ θεός². τὸ πνεῦμα ἢ ἡ ψυχὴ εἶναι λεπτότατον καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν παρατήρησιν ἀπρόσιτον σῶμα³, ἢ, ὡς ἄλλως λέγεται, εἶναι κινήσεις μερῶν τοῦ ὀργανικοῦ σώματος⁴.

Πάντα τὰ φαινόμενα, εἴτε ἐξωτερικὰ εἴτε ἐσωτερικὰ (οἷα τὰ πάθη καὶ συναισθήματα) εἶναι κινήσεις ὑλικῶν μερῶν, κινήσεις σωμάτων γινόμενα κατὰ μηχανικὴν ἀνάγκην. Πάντα δ' ἔχουσι δρῶσαν καὶ κινουῦσαν ἐξωτερικὴν αἰτίαν· ἡρεμοῦν ἢ κινούμενον σῶμα ἡρεμεῖ ἢ κινεῖται πάντοτε, ἂν μὴ ἕτερον μεταστήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἐναντίαν κατάστασιν⁵. Τὰ σώματα διακρινόμενα εἰς φυσικὰ⁶ καὶ τεχνητὰ⁷ σύγκεινται ἐκ μικρῶν, ὀρισμένου σχήματος καὶ μεγέθους, ἀδιαιρέτων μερῶν (ἀτόμων) καὶ ἀποτελοῦ-

---

ἀνύπαρκτος· « ἡ γενικὴ ἔννοια τῆς ὕλης εἶναι ψιλὴ ἀφαίρεσις ἐκ τῶν ὀρισμένων σωμάτων ».

1. De corpore 6,4.

2. De civitate 15,14.

3. Leviathan 4,44.

4. Καὶ τὸν θεὸν ἀπέφαινον ὁ Ὁββέσιος σωματικόν, ἐπικαλούμενος γνώμας πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

5. Οὕτω πως ἐξαγγέλλει ὁ Ὁββέσιος τὴν ἀρχὴν τῆς ἀδρανείας.

6. Φυσικὸν σῶμα εἶναι ὅ,τι, ἀνεξάρτητον ὄν τῆς ἡμετέρας νοήσεως, συμπίπτει, ἤτοι συνεκτείνεται μετὰ μέρους τοῦ χώρου (quidquid non dependens a nostra cogitatione cum spatii parte coincidit vel coextenditur. (De corpore 8,1).

Τὰ φυσικὰ σώματα κινουῦνται καὶ εὐρίσκονται ἐν στερεᾷ ἢ ὑγρᾷ ἢ μεικτῇ καταστάσει. Τοιαῦτα σώματα συναποτελοῦσι τὸ σύμπαν. Πλὴν τῶν μεγάλων καὶ ὄρατῶν ὑπάρχουσι μικρὰ καὶ ἀόρατα σώματα, ἔτι δὲ αἰθέριον ὑγρόν, ὅπερ χωρίζει τὰ οὐράνια σώματα καὶ ἐν ᾧ γίνεται ἡ κίνησις. (Ὁ Ὁββέσιος παραδέχεται τὴν περὶ κινήσεως τῶν πλανητῶν διδασκαλίαν τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Κεπλέρου καὶ τοῦ Γαλιλαίου).

7. Τεχνητὸν σῶμα εἶναι ἡ πολιτεία· μέσσην δὲ θέσιν μεταξὺ φυσικοῦ σώματος καὶ πολιτείας κατέχει ὁ ἄνθρωπος, ὢν τελειότατον μὲν σῶμα τῆς φύσεως, στοιχεῖον δὲ τῆς πολιτείας.

8. Τῆς φιλοσοφίας ὑποκείμενον εἶναι πᾶν σῶμα, οὐ γινώσκόμενον τὴν γένεσιν καὶ τὰς ιδιότητας. (De corpore 1,8).

σι μόνα αὐτὰ τὸ ὑποκείμενον τῆς φιλοσοφίας⁸. Αὕτη, ἀποκλείουσα τὸ ἄπειρον, περιορίζεται εἰς μόνα τὰ πεπερασμένα. Τὸ ἄπειρον δὲν σημαίνει τι πραγματικὸν ἀλλ' ἀπλῶς τὴν ἀδυναμίαν (impotentiam) τοῦ ἡμετέρου νοῦ· διὰ τῆς λέξεως ταύτης (τοῦ ἀπείρου) δὲν δηλοῦμεν θετικὴν ιδιότητα ὄντος τινός, ἀλλὰ τὸ πεπερασμένον τῆς ἰδίας ἡμῶν διανοίας. Ὡσαύτως οὐδὲν γινώσκει ἡ ἐπιστήμη περὶ τοῦ κόσμου ὡς ὅλου· οὔτε περὶ τῆς ἀρχῆς ἢ γενέσεως οὔτε περὶ τοῦ τέλους ἢ τοῦ ὁρίου αὐτοῦ δύναται νὰ εἴπη τι. Ἡ γνῶσις ἢ περὶ τῶν πρώτων ὄντων, αἱ ἀπαρχαὶ τῆς σοφίας (principia sapientiae) ἐπιφυλάττονται—λέγει ὁ Ὠββέσιος εἰρωνικῶς—εἰς τοὺς θεολόγους, ὅπως παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις αἱ ἀπαρχαὶ τῆς συγκομιδῆς προσεφέροντο εἰς τοὺς ἱερεῖς.

3. Ἀνθρωπολογία. (ψυχολογία καὶ γνωσιολογία).—“Ὅπως ἐν τῇ φυσικῇ οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ ἀποκλείεται ὅλως ἡ τελολογικὴ καὶ ἐφαρμόζεται μόνον ἡ μηχανικὴ θεωρία· εὐλόγως, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπλοῦν σῶμα, ἀφοῦ ἡ λεγομένη ψυχὴ δὲν εἶναι, ὡς ἤδη εἶδομεν, ἄυλος καὶ πνευματικὴ οὐσία ἀλλὰ φυσικόν τι καὶ τόσον λεπτόν σῶμα, ὥστε νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις¹. Τούτου ἕνεκα πᾶσα γνῶσις ἀνάγεται ἐν τέλει εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν παρατήρησιν καὶ εἶναι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας τῶν ὀργάνων, κινήσεις². Τελεῖται δὲ ἡ αἴσθησις ὧδέ πως· τὰ αἰσθητήρια ἐρεθίζονται ὑπὸ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων εἴτε ἀμέσως (ἐπὶ τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσεως) εἴτε ἐμμέσως (ἐπὶ τῆς ὄρασεως, ἀκοῆς καὶ ὀσφρήσεως), ὁ δὲ ἐρεθισμὸς μεταβιβάζεται ὡς κινήσεις εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἐκ τούτου εἰς τὴν καρδίαν· ἐκεῖ γίνεται ἀντίδρασις καὶ «ἀντιτυπία»³, ἧς τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ αἴσθησις, ἢ κατ' αἴ-

1. Τὰς ἐνεργείας τοῦ ὀργανισμοῦ δὲν ρυθμίζουσιν οὔτε τελικὰ αἷτια οὔτε ζωτικαὶ δυνάμεις, ἀλλὰ λεπτὴ καὶ ἀσαφὴς σύνθεσις μηχανικῶν κινήσεων τῶν ἀτόμων, ὑπὲρ ἧς θεωρίας εὐλόγως ἐπεκαλεῖτο ὁ φιλόσοφος τὴν τότε γενομένην ὑπὸ τοῦ Harvey σπουδαίαν ἀνακάλυψιν τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος.

2. Physica 25, 2. Leviath. 1,1.

3. Ἡ ἀντίδρασις εἶναι ἀπόπειρα τῆς καρδίας πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ

σθησιν παρατήρησις (sensio). Ἐκ τῆς ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδή τε-
λουμένης ἀντιδράσεως γεννᾶται τὸ αἶσθημα, ἢ κατ' αἰσθησιν εἰ-
κῶν, ἧτις ἔνεκα τῆς πρὸς τὰ ἔξω κινήσεως τοῦ κεντρικοῦ αἰσθη-
τηρίου φαίνεται ὅτι κεῖται ἐκτὸς τοῦ ὄργάνου. Ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς
ἐκλίπη, δὲν γεννᾶται μὲν πλέον αἰσθησις, ἀλλὰ μένει ὅμως ἔχνος
τι ἀμυδρὸν αὐτῆς (φάντασμα), ἀσθενῆς εἰκῶν, παράστασις τοῦ
ἀντικειμένου δυναμένη νὰ ἐπανέρχεται. Αὕτη δὴ εἶναι ἡ φαν-
τασία καὶ ἡ μνήμη, ὡς τις αἰσθησις γενομένης ἤδη αἰσθή-
σεως (sentire se sensisse meminisse est), ἧς διαφέρει ὡς τὸ πα-
ρελθὸν ἀπὸ τοῦ παρόντος¹.

Διὰ τῆς μνήμης διακρίνονται καὶ συγκρίνονται τὰ πρότερον
καὶ ὕστερον καὶ πορίζεται ἡ ἐμπειρία. Πάντα δὲ ταῦτα τελοῦνται
κατὰ τρόπον μηχανικόν, συνεργοῦντος μάλιστα τοῦ συνειρμοῦ τῶν
παραστάσεων, ὅστις ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφῆματι ἔχει μεγί-
στην σπουδαιότητα². Πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀσθενῶν ἀναμνήσεων
καὶ πρὸς μετάδοσιν αὐτῶν χρησιμοποιοῦμεν σημεῖα, ἅτινα συνά-
πτομεν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων· τοιαῦτα σημεῖα
καταλληλότατα εἶναι τὰ ὀνόματα, αἱ λέξεις³. Ἐπειδὴ δ' αἱ ἀνα-
μνήσεις καὶ παραστάσεις εἶναι ἀσθενέστεραι τῶν αἰσθήσεων (αἰ-
σθημάτων) καὶ δὲν διακρίνονται σαφῶς ἀπ' αὐτῶν, μεταχειριζό-
μεθα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν λέξιν ὡς σημεῖον πολλῶν ὁμοίων παρα-

τῆς πιέσεως, γινομένη διὰ κινήσεως πρὸς τὰ ἔξω (per motum tendentem
extorsum). Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην δρᾶσιν καὶ ἀντίδρασιν
δὲν διασαφοῦνται ἀποχρώντως.

1. Physica 25, 7. Leviathan 1,2.

2. Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ φιλοσόφου τούτου περὶ τῶν
συνειρμῶν τῶν παραστάσεων, οἵτινες διακρίνονται εἰς ἀκουσίους καὶ ἀνωμάλους
(series irregulares), οἷα τὰ ἐνύπνια, καὶ εἰς ἐκουσίους καὶ ὁμαλοὺς (series
regulares). Πᾶσα τάξις καὶ ἀλληλουχία τῶν παραστάσεων (ἐκτὸς τῆς χρο-
νικῆς διαδοχῆς) προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι προβάλλομεν σκοπὸν τινα καὶ ζη-
τοῦμεν μέσα πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ. Ἡ συνεχῆς δὲ ἀπόβλεψις εἰς τὸν σκοπὸν
(frequens ad finem respectio) εἰσάγει εἰς τὰ νοήματα τάξιν καὶ σύστημα.

3. Αἱ λέξεις εἶναι ἐπινοήματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχουσι μόνον σημασίαν
χρηματοσήμων· ὁ σοφὸς θεωρεῖ αὐτὰς ὡς ἀριθμητικούς ὀβολούς, ὁ δὲ μωρὸς
ὡς χρυσᾶ νομίσματα.

στάσεων. Αί κατά προαίρεσιν κοιναί αὐται καὶ γενικαί λέξεις λαμβάνουσι τὸν χαρακτήρα γενικῶν παραστάσεων καὶ καθολικῶν ἐννοιῶν, πρὸς ἃς ὅμως οὐδὲν πραγματικὸν ἀντιστοιχεῖ, διότι ἐπ' ἀληθείας ὑπάρχουσι μόνον ἐπὶ μέρους ὄντα¹. Αἱ γενικαὶ δηλαδὴ λέξεις, οὐδὲν δηλοῦσι πραγματικόν, εἴτε ἐν τῇ φύσει εἴτε ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχον, (οὔτε ὄντα καθολικὰ οὔτε ἐννοιαὶ γενικαὶ ὑπάρχουσιν), ἀλλ' εἶναι μόνον λέξεις, ὀνόματα, δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου².

Ἐντεῦθεν ἐπεταὶ ὅτι οὐδεμιᾶς χρήζομεν ἰδιαιτέρας δυνάμεως πρὸς γνῶσιν τοῦ (ἀνυπάρκτου) καθολικοῦ. Ἡ λεγομένη νόησις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ φαντασία, καθ' ὅσον αὕτη ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν σημασίαν τῶν λέξεων ὡς σημείων καὶ συμβόλων τῶν παραστάσεων. Νόησις ἄρα ὑπάρχει ἐν τινι βαθμῷ καὶ εἰς τὰ ζῶα, ἐφ' ὅσον ταῦτα (ὡς ὁ κύων) καταλαμβάνουσι τὸ ὄνομα, δι' οὗ καλοῦνται³: Ἀκριβέστερον δ' εἰπεῖν πᾶσα νόησις ἐγκείται ἐν τισι πράξεσιν τελουμέναις διὰ λέξεων, εἶναι σύνδεσις καὶ χωρισμὸς τῶν ἐπὶ μέρους παραστάσεων, εἶδος τι προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως ὀνομάτων (*ratiocinari idem est, quod addere et subtrahere*), εἶναι λοιπὸν τρόπον τινὰ ἀριθμητικὴ πρᾶξις⁴. Ἡ σύναψις λέξεων εἰς πρότασιν, ἢ πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις τῶν κατὰ συνθήκην σημείων, λέγεται κ ρ ί σ ι ς, ἢ δὲ σύναψις προτάσεων πρὸς συναγωγὴν συμπεράσματος καλεῖται σ υ λ λ ο γ ι σ μ ὁ ς⁵. Ἡ σύναψις ἀληθῶν προτάσεων ὀνομάζεται ἐ π ι σ τ ῆ μ η καὶ ἀφορᾷ εἰς πράγματα, ὧν τὴν αἰτίαν καὶ γένεσιν γινώσκομεν καὶ ἄτινα κατ' οὐσίαν ἡμεῖς αὐτοὶ δημιουργοῦμεν, οἷα τὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ αἱ ἐννοιαὶ τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου (διότι τὰς ἀρχὰς

1. *Physica* 25,7. *Logica* 2, 9.

2. Ἀποκρούων ὁ Ὠββέσιος τὰ καθόλου καὶ ἐκλαμβάνων αὐτὰ ὡς ψιλὰ ὀνόματα ἀποδεικνύεται ὑπέρμαχος τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας, ἣν ἄλλως ἐποίησεν αὐτῷ οἰκείαν ἢ ἐν Σαξονίᾳ μαθητεία.

3. *De homine* 10,1 « *Est enim intellectus imaginatio quidem, sed quae oritur ex verborum significatione constituta* ». *Lev.* 1,8.

4. *Logica* 1,2. *Leviath.* 1,5.

5. *De homine* 10,1. *Leviath.* 1,4. 1,8.

αὐτῶν, τοὺς νόμους καὶ τὰς συνθήκας ἡμεῖς ἐδημιουργήσαμεν. Ἀληθῆς εἶναι ἡ νόησις, ὅπως καὶ ἡ ἀρίθμησις, οὐχὶ ὅταν συμφωνῇ πρὸς τὰ πράγματα (καθὰ συνήθως νομίζεται), ἀλλὰ ὅταν τελεῖται κατὰ τοὺς οἰκείους νόμους καὶ ἐκφεύγῃ τὴν ἀντίφασιν¹.

Συναισθήματα.—Ἀνάλογα πρὸς τὰ αἰσθήματα εἶναι ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα, οἷα τὰ συναισθήματα. Καὶ ταῦτα προέρχονται ἐξ ἀντιδράσεως τῆς καρδίας πρὸς ἐνέργειαν ἀντικειμένου, καθ' ὅσον αὕτη προάγει ἢ παρακωλύει τὴν ὀργανικὴν ζωὴν, τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς, ἐξ ἧς προκύπτει πᾶσα ζωτικὴ κίνησις (*motus vitalis*)². Θεμελιώδης δηλαδὴ ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου (ὡς καὶ παντὸς ἐνοργάνου) εἶναι ἡ ὁρμὴ ἢ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν· ὅ, τι μὲν θεραπεύει αὐτήν, γεννᾷ συναίσθημα ἡδονῆς, ὅ, τι δὲ βλάπτει συναίσθησθημα λύπης, ἀνίας, ἀλγηδόνοσ. Συναφεῖς δ' εἶναι αἱ πρὸς τὰ οἰκεῖα ἀντικείμενα διαθέσεις ἡμῶν, ἥτοι κλίσις μὲν πρὸς τὰ εὐάρεστα (ἡδέα), ἀποστροφὴ δὲ πρὸς τὰ δυσάρεστα (λυπηρά)· αὗται, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μέλλον, εἶναι καὶ λέγονται πόθος καὶ φόβος³.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης συνάπτεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι ἔχομεν ἢ δὲν ἔχομεν τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως· ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως ταύτης τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἀδυναμίας ἡρτηται τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης. Πάντες δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι συνεχῆ καὶ ἀδιάλειπτον, μέχρι τοῦ θανάτου, τὴν τάσιν πρὸς δύναμιν καὶ ἐκ τούτου πρὸς ἀγῶνα καὶ πάλην. Ἡ ζωὴ εἶναι μέγας ἀγὼν διεγείρων παντοῖα συναισθήματα⁴. ὅρος τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι αἱ μεταβολαὶ τῶν

1. Οὕτω πως ἡ νόησις καὶ καθόλου ἡ ἐπιστήμη ἐπιζητεῖ οὐχὶ συμφωνίαν τῶν παραστάσεων πρὸς τὰ πράγματα, ἀλλὰ συμφωνίαν τῶν παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας.

2. Ὅπως τὸ αἶσθημα, οὕτω καὶ τὸ συναίσθημα εἶναι ἀντίδρασις τῆς καρδίας πρὸς ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν, πλὴν ὅτι ἐκεῖνο μὲν εἶναι τρόπον τινὰ θεωρητικὴ τοῦτο δὲ πρακτικὴ ἀντίδρασις.

3. *Physica* 25,12.

4. Ἀγαλλόμεθα, ὅταν ὑπερνικῶμεν τοὺς ἐναντίους· συναισθανόμεθα ταπείνωσιν, ὅταν ὑπολειπώμεθα· ἐλπίζομεν ὅταν προοδεύωμεν, ἀπελπίζομεν

σκοπῶν καὶ τῶν ἐπιδιώξεων, ἐξ ὧν πηγάζουσι τὰ συναισθήματα¹. Ταῦτα δ' ἔχουσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γνῶσιν.

Ἡ β ο ὑ λ η σ ι ς.—Ὁ πόθος καὶ ἡ ἀποστροφή ἢ εἶναι ὅλως αὐτόματα καὶ φυσικὰ ἢ γίνονται ἐν ἐπιγνώσει καὶ μετὰ λογισμοῦ· ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιπτώσει χαρακτηρίζονται ὡς β ο ὑ λ η σ ι ς θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ. Ἡ βούλησις ἄρα δὲν διαφέρει κατ' οὐσίαν τοῦ πόθου· ἡ διαφορὰ εἶναι σχετικὴ μόνον καὶ ἐπουσιώδης, ὡς εἶναι ἡ διαφορὰ νοῦ καὶ φαντασίας². Τοιαύτη δὲ οὔσα ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἐλευθέρα, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ αὐτοδιορισμοῦ, ἀλλ' ἀναγκαία· διότι ἔχει αἰτίαν, αὕτη δὲ εἶναι τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν καὶ συμφέρον³. Ἐπειτα δὲ ὅπου ἐν τῇ φύσει ὑπάρχει πλήρης καὶ τελεία αἰτία (integra causa), ἐκεῖ ἐπακολουθεῖ κατ' ἀνάγκην τὸ ἀποτέλεσμα· καὶ τὰνάπαλιν, οἷονδῆποτε ἀποτέλεσμα εἶναι ἀποτέλεσμα ἀναγκαίας αἰτίας. Καὶ ὁ ἄνθρωπος λοιπόν, ὡς φυσικὸν καὶ σωματικὸν ὄν, ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνάγκην· πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ἀποτελέσματα εἶναι ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα, τοιοῦτο δέ τι εἶναι καὶ ἡ βούλησις, περὶ ἧς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ὡς ἐλευθέρας⁴.

ὅταν καθυστερῶμεν· ἀγανακτοῦμεν, ὅταν διαβλέπωμεν ἀπροσδόκητον κώλυμα· εἴμεθα ὑπερήφανοι, ὅταν καταβάλλωμεν μεγάλα ἐμπόδια· γελῶμεν, ὅταν βλέπωμεν ἄλλον πίπτοντα, ἀλλὰ κλαίωμεν, ὅταν πίπτωμεν ἡμεῖς· συναισθανόμεθα οἶκτον, ὅταν ὁ φίλος ἡμῶν προσκόπτῃ, δυσφορίαν δὲ ὅταν ὁ ἐχθρὸς προκόπτῃ· συναισθανόμεθα εὐτυχίαν ὅταν ἀδιαλείπτως ἐπικρατῶμεν, δυστυχίαν δὲ ὅταν ἀδιαλείπτως ὑστερῶμεν. Καὶ ὁ δρόμος τῶν συναισθημάτων συνεχίζεται μέχρι τοῦ θανάτου.

1. Ἀπόλυτος σκοπός, ἅπαξ διὰ παντός ἐπιτευκτός, εἶναι ἀδιανόητος. Ἐὰν ὑπῆρχε καὶ ἐπετυγχάνετο, δὲν θὰ ἐγεννᾶτο πλέον πόθος καὶ τάσις. Ἀλλὰ νῦν οἱ σκοποὶ διαδέχονται ἀεὶ ἀλλήλους καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ συναισθήματα συνεχίζονται· ἐν ταύτῃ δὲ τῇ προόδῳ εἰς ἀεὶ ἀνωτέρους σκοποὺς ἐγκείται τὸ ὑψιστὸν ἀγαθόν. (Τοῦτο εἶναι τὸ ὕστερον ἀποκληθὲν « ἑτερογονία τῶν ἡμετέρων σκοπῶν »).

2. De homine 2,1.

3. Καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος φέρεται ἀεὶ πρὸς τὸ βούλεσθαι ἢ τὸ μὴ βούλεσθαι ὑπὸ τοῦ μείζονος ἀγαθοῦ ἢ τοῦ μείζονος κακοῦ, δὲν εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης.

4. Οὐδὲν εἶναι ἐλεύθερον, ἀλλὰ πάντα ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν· καὶ τὸ

Ἡ λεγομένη ἐλευθερία εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἰκανότης τοῦ ἐπιτελεῖν τὰ βουλήματα, ἢ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ἀπουσία κωλυμάτων, τουτέστιν ἡ φυσικὴ δυνατότης τοῦ πράττειν ὅσα βουλόμεθα. Ἡ ἐλευθερία δηλαδή ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς τὴν βούλησιν ἀλλ' εἰς τὴν πράξιν· τοιαύτη δ' ἐλευθερία ἀνήκει οὐχὶ μᾶλλον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἢ καὶ εἰς τὰ ζῶα¹. Ἐπὶ τούτοις παρατηρεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀναμνήσει μάλιστα καὶ τῇ φαντασίᾳ συναισθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλευθέρους, εὐκόλως φανταζόμενοι ὅτι ἡδυνάμεθα νὰ πράξωμεν καὶ ἄλλως².

Ἵποκειμενικότης.—Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται φανερόν ὅτι βάσις τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι ἡ αἴσθησις καὶ ὅτι τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι πράγματι κινήσεις τῶν ὑλικῶν μορίων τοῦ σώματος³ τελούμεναι κατὰ μηχανικὴν ἀνάγκην. Οὕτω πως τὸ συναισθημα εἶναι ἐπ' ἀληθείας κινήσεις τελουμένη ἐν τῇ καρδίᾳ· ἡ δὲ νόησις κινήσεις ἐν τῇ κεφαλῇ· καὶ αὕτη ἡ συνείδησις (mens) εἶναι ἐκδήλωσις καὶ φανέρωσις (apparitio) τῆς κινήσεως⁴. Ταῦτα πάντα τὰ ἐπακολουθήματα τῆς κινήσεως εἶναι ὅλως ὑποκειμενικά· ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῷ αἰσθανομένῳ καὶ δὲν ἀπεικονίζουσι τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς. Τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός, τοῦ χρώματος, τοῦ ἤχου

συνήθως δὲ λεγόμενον τυχαῖον, ἢ « τύχη », ἔχει αἰτίαν· πᾶσαι δὲ αἰ αἰτίαι ἀνάγονται τέλος εἰς τὸν θεόν. (Philos. prima 9,5. Leviath. 2,21).

1. Physica 25,13. De homine 11,2.

2. Καὶ ὅμως δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὁ φιλόσοφος ὅτι δικαιούται νὰ ὀνομασθῇ ἡ βούλησις ἐλευθέρα, ὅταν συμφωνῇ πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὴ ἀποκλίνῃ αὐτῶν, ἀκλόνητος οὔσα πάντοτε καὶ ἀδιάφορος πρὸς οἰασδήποτε περιστάσεις (ἀπειλὰς, πάθη).

3. Ὁ φιλόσοφος οὗτος, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου, διέγνω (τῷ 1630) ὅτι τὸ φῶς καὶ ὁ ἤχος γίνονται ἐκ κινήσεων μεταβιβαζομένων ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ αἰσθανόμενα ὑποκείμενα.

4. Ταῦτα λέγει ὁ Ὁββέσιος ἐν τῷ ἐλέγχῳ τῶν Μελετημάτων τοῦ Καρτεσίου, μεταποιῶν παραδόξως τὴν ψυχολογίαν εἰς μέρος τῆς περὶ καθολικῆς κινήσεως θεωρίας καὶ ἐξαγγέλλων τοιουτοτρόπως τὴν ὑλιστικὴν αὐτοῦ θεωρίαν.

Καὶ ὅμως ἄλλαχοῦ (De cogitare 25,1) ὁμολογεῖ ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλο τι

καὶ ὅσα ἄλλα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ αἱ λεγόμεναι ποιότητες τῶν πραγμάτων, δὲν ὑπάρχουσιν ἔξω ἡμῶν ἀλλ' εἶναι ἐσωτερικὰ φαινόμενα· προέρχονται ἐξ ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν κινήσεων χωρὶς νὰ ἀπεικονίζωσιν αὐτάς· εἶναι ἀπλοῖ τρόποι, καθ' οὓς ἀντιλαμβανόμεθα τῶν σωμάτων¹. Ὡστε ἔξω ἡμῶν ὑπάρχουσι μόνον σώματα, ὧν ιδιότητες ἀντικειμενικαὶ εἶναι δύο, ἡ ἔκτασις καὶ ἡ κίνησις· τὰ ἄλλα πάντα, μηδὲ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἐξαιρουμένων, εἶναι ὑποκειμενικά².

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ αἴσθησις καὶ ἡ ἐπὶ ταύτης στηριζομένη γνῶσις ἔχει ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα· ἡ ἐν ἡμῖν εἰκὼν τοῦ κόσμου δὲν ἀπεικονίζει τὰ πράγματα, οἷα εἶναι, ἀλλὰ μόνον οἷα φαίνονται ἡμῖν³. Ὁ κόσμος εἶναι ἀπλοῦν φαινόμενον⁴. Ὅτι ἡ αἰσθησιοκρατία ἤγαγεν εἰς τὴν φαινομενολογίαν, ἦτο πρᾶγμα εὐλογον καὶ λίαν φυσικόν, ὅπερ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἐπαναλαμβάνεται.

παρὰ τὴν κίνησιν. Λέγει δηλαδὴ ἐκεῖ ὅτι « ἐκ πάντων τῶν φαινομένων θαυμαστότατον εἶναι τὸ ὅτι καθίσταται τι φαινόμενον (id ipsum τὸ φαίνεσθαι) ». Ἐν ἄλλοις λόγοις θαυμαστὸν εἶναι οὐχὶ τόσον ἡ κίνησις ὅσον τὸ ὅτι αὕτη γίνεται αἰσθητὴ καὶ ἀντιληπτὴ, τ.ἔ. αὕτη αὕτη ἡ αἴσθησις. (Εἶναι πρόδηλος ἐνταῦθα ἡ ἀπόκλισις ἀπὸ τοῦ ὕλισμοῦ).

1. Ὁ Ὀββέσιος ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων ἤχθη (τῷ 1630) εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι αἱ κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεις εἶναι ὑποκειμενικαί· δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι πολὺ πρότερον (τῷ 1623) τὴν γνώμην ταύτην προήνεγκεν ὁ Γαλιλαῖος. Πλὴν καὶ οὗτος δὲν εἶπέ τι νέον, ἀλλ' ἐπανελάβεν ὅσα ἡμέτεροι φιλόσοφοι τὸ πάλαι ἐδίδαξαν.

2. Ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ὡσαύτως ὑποκειμενικοί, ὡς παραστάσεις προελθοῦσαι ἐκ τῆς παρατηρήσεως μερικῶν τοπικῶν καὶ χρονικῶν μεγεθῶν, ἐλαχίστων ἐκτάσεων καὶ κινήσεων τῶν σωμάτων· τὰς παραστάσεις ταύτας θὰ διετηροῦμεν, καὶ ἂν πάντα τὰ σώματα ἐξηφανίζοντο. Ὁ μὲν χῶρος εἶναι τὸ « φάντασμα (παράστασις) πράγματος ὑπάρχοντος » (phantasma rei existentis), ὁ δὲ χρόνος τὸ « φάντασμα κινήσεως » (phantasma motus). (De corpore 2,8).

3. Καθ' ὅσον αἱ αἰσθήσεις δὲν ἀπεικονίζουσι τὴν ὕλην καὶ τὴν φύσιν, κατὰ τοσοῦτον ὕλη καὶ φύσις γινώσκονται οὐχὶ ὅπως τῷ ὄντι εἶναι, ἀλλὰ μόνον ὡς φαίνονται ἡμῖν.

4. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα προσπίπτουσιν ὡς ποιότητες, αἵτινες ὁμως ἀνή-